

מכתלי בית ההוראה

אקטואליה
בהלכה

פניני הלכה למעשה, בענייני דיומא ושאלות המתחדשות

מרבני בית המדרש להוראה ודיינות "באר ישראל"

בראשות מורינו הגאון רבי מנחם מנדל פומרנץ שליט"א

מכתלי בית ההוראה

תשובה ממורינו הרב שליט"א

טעה ובירך על חלב בתוך שש שעות מאכילת בשר ונזכר לפני שטעם

הפוסקים, דיינינו שכבר בירך ברכה אחרונה על הבשר וגם רחץ פיו, ובפרט אם גם כבר עברה שעה מעת אכילת הבשר (ראו: שו"ע ורי"מ סימן פט סעיף א), שבאופנים אלו מצאנו שנחלקו האחרונים האם אסור לו לטעום מהחלב למרות שתימצא ברכתו לבטלה, או שמא, אף שלכתחילה מחמירים שלא לאכול חלבי באותו זמן, כדיעבד שכבר בירך ומפני חומר ברכה לבטלה, עליו לטעום קצת מהחלב וכדלהלן.

עצה לטעום ולפלוט

יש מי שרצה לתת עצה שיטעם מהחלב ואחר כך יפלוט, אולם נראה שאין זו עצה נכונה, וזאת מכיון שטעימת מאכל כאשר הוא פולטו מיד מפיו אינה נחשבת כחלבי כלל, ומכך שגם אינה מצריכה ברכה, כדאיתא בברכות (ד). מטעמת אינה צריכה ברכה. ואף שלעניין מאכלות אסורות אף טעימה אסורה גם בפולט לאלתר, עיין בשו"ת הרי"ב שכתב (סימן רפח). ועיין ט"ו ד"ד סימן צח סק"ב ופמ"ג (שם), שאין ללמוד מכך שטעימה נחשבת אכילה, אלא שבדבר איסור אסורו גם לטעום טעם איסור כדי שלא יבא לבלוע מעט ויבוא לידי איסור דאורייתא, אבל לעניין ברכה מאחר שאין הטעימה בגדר אכילה והנאה זו אינה מצריכה ברכה, וממילא גם על טעימה ופלוט לא יצא מיד חשש ברכה לבטלה.

דעת רבי אברהם אלקלעי

בספר זכור לאברהם (אלקלעי, ח"א י"ד אות ב, עמוד קל"ה) מעיד שבדידה הוי עובדא לאחר המשך בעמ"ב

על עתה הלימוד הקבועה עם החברותא מדי ערב, יעקב אינו מותר בכל מחיר. כך היה גם באותו יום בו סדר יומה השתבש לחלוטין עקב כמה מטלות שונות שהצטברו ליום אחד, אולם אל בית המדרש הגיע בשעה הקבועה; בזריזות הכין לעצמו כוס קפה עם חלב והתיישב ללמוד עם החברותא בנחת. לאחר שכבר ברך ברכת שהכל ועמד להכניס לפיו את כוס הקפה, נזכר לפתע כי באותו יום אכל את ארוחת הצהריים הבשרית באיחור רב, כך שעדיין לא עברו עליו שש שעות המתנה, ועתה הוא מסתפק מה עליו לעשות; האם יטעם מהקפה וזאת כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה, או שמא, למרות שהברכה תהיה לבטלה, אין לו לשתות מהחלב כיון שטרם עברו שש שעות מאכילת הבשר:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

בראשית הנידון יש להקדים מה שהעלה השדי חמד (ח"ד עמוד תשפו, מערכת בשר וחלב ס"ק יב), כי באופנים שלכל הדעות הוא אסור באכילת מאכל מדרבנן, כגון שאכל בשר ועדיין לא בירך עליו ברכה אחרונה, או כאשר מרגיש שעדיין יש חוטי בשר בין שיניו, בזה הדבר ברור שאין לו לטעום מהחלב אף שכבר ברך על החלב, שאין לו לעבור איסור דרבנן של אכילת בשר בחלב שלא נתבשלו יחד ב'קום ועשה', אפילו לא מפני חשש ברכה לבטלה שנעשתה בלי כוונה. [ולהכרעת השו"ע (או"ח סימן רטו סעיף ד) הוא גם איסור דאורייתא]. ולכן כל שיש לדון הוא רק באופן שעצם איסור אכילת החלב תלויה במחלוקת הראשונים

הלכה למעשה

משולחן מורינו הרב שליט"א

שמן שנשאר לילה

השארתי שמן במחבת במשך הלילה ללא כיסוי, האם יש בכך בעיה של משקים מגולים:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

האיסור לשתות משקים מגולים הוא מפני הסכנה שחששו חז"ל שמא נחש שתה מהם והטיל בהם ארס¹. כיום שאין נחשים מצויים בינינו אין איסור לשתות מעיקר הדין, אמנם הרבה פוסקים כתבו שראוי להיזהר גם בזמן הזה², אולם בשמן אין איסור כלל³.

שכח לשים סוכר בקפה

אדם שהכין כוס קפה ושכח להכניס סוכר, לאחר שבירך 'שהכל' וטעם הרגיש שלא שם סוכר, האם לאחר שמוסיף את הסוכר צריך לברך שוב כיון שלא כיוון בברכה על הסוכר שהכניס עתה:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

אינו צריך לחזור ולברך⁴.

לחלץ נעל ימין קודם לפני ברכת הנשים

כאשר הכהנים חולצים נעליהם לפני שעולים לדוכן, האם ראוי לחלץ את נעל ימין קודם כיון שזה לצורך מצוה: תשובת מורינו הרב שליט"א:

יש בזה דעות באחרונים, יש אומרים שאכן יש לחלוץ של ימין תחילה כיון שהחליצה היא לצורך מצווה⁵ ויש אומרים שלא מצאנו בפוסקים לחלק בכך ואין לזוז מפסק השו"ע⁶.

לווה לחם מקמח לבן ורוצה להחזיר לחם מקמח מלא

שכן שלושה משכנו לחם פשוט מקמח לבן, ובמקרה יש בביתו לחם מקמח מלא שאין בו צורך, האם יכול להחזירו תמורת ההלוואה או שיש בזה איסור ריבית:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

יש בזה איסור ריבית⁷. ובמקום שאין העצה היא שיחזיר למלווה את דמי הלחם בכסף, ולאחר מכן ימכור לו את הלחם היקר בהנחה בדמי הכסף שהעביר לו. אך חייב לעשות זאת בשתי פעולות על מנת לסיים את החזר ההלוואה, ורק אחר כך למכור לו לחם, ובתנאי שהדבר לא ייעשה בדרך הערמה, [כלומר, שהברירה תהיה בידי המלווה להחליט אם לקנות את הלחם מהקמח מלא אם לא, ולא שיהיה מוכרח לקנות].

אלא נאכל כטפל למאכל אחר, אבל אם מתערב ובטל לגמרי לעיקר, אין עליו חיוב ברכה, ולפי זה אף אם מלכתחילה שם וידע שאין סוכר, ולמסוף נמך לשים סוכר אין עליו שום חיוב ברכה מחמתם. (בשם הגה"מ איו"ב; שו"ת פני הנה"ג סי' וכן בספר פתח הלכה פ"ד הערה 250.)

5 בספר אורח נאמן (י"א, ב), ובלוח א"ל הגה"מ טיקונינסקי, גם כן מובא שהורה הגה"מ קנייבסקי (משי"ב דרושו סי' ב).
6 שו"ת דברי יהושע (פג"מ; אהרנבג ז"ל י"ד סי' ט"ז) וכתב שאין זה מצווה ואפילו לא הכשר מצווה אלא תקנתא לכהנים. זה והוסף שאף בדיעבד אם חלץ הכתן של ימין תחילה, כל שאל חלץ עדיין את של שמאל יחזור וינעל של ימין כדי לחלוץ של שמאל תחילה, שאין לזוז לומר מהגמרא וש"ע וגם הפוסקים שלא הזכירו כלל לחלץ בין חלוצת הנעליים של הכהנים לחליצת הנעליים ועלמא. וכן דעת הגה"מ פ"ש (אגן ישראל סי' א).

7 אף שאין למלווה עניין בקמח מלא ובלחם יקר יותר, סוף הדרך הוא לשלם על זה יותר ומקפידים על כך, לכן גם אם הדבר הוא מחמת חוסר ברירה, לא יהא איסור ריבית.
8 באופן זה שמטל לו המפתחות כדי להכניס, והנזק מצד מעלמא, גם הרמ"א (סימן שצח ס"ח) מורה שלא קיבל ע"ע שמירה. וכמו שכתב הגה"מ (סי' רצ"ב סק"ג) כי על אף שבכל פעם ממוכח מענייני שקיבל שמירה אין צריך קבלת שמירה בפירוש, אבל באופן שהראה לו מקום שאין צריך שמירת נעליים, בזה צריך קבלת שמירה והלא הכי פשוט היא שמירה מוכח מענייני שהבעלים יקבלו שמירה.
9 ראה במתיבתא לנשיאין את ביאור סיום הברכה והחילוק שבין סיום ברכת 'משמח חתן וכלה' לסיום ברכת אשר ברא

השאייר ארונית פתוחה ונגנב הלחם

אחד שנזכר כשהוא בבית המדרש לאחר כניסת השבת שהשאייר בכיס מכנסיו חבילת שטרות כסף, וביקש מחברו שמחזיק 'ארונית' בבית המדרש להכניס שם את השטרות, והביא לו בשמחה את מפתחות הארונית והניח שם את השטרות. במהלך השבת האברך נתן את המפתחות להוציא להכניס לארונית, והילד השאייר את הארונית פתוחה, והכסף נעלם. האם הוא חייב מדין שומר שפשע בשמירתו, או שכלל לא קיבל שמירה.

תשובת מורינו הרב שליט"א:

אינו חייב, מאחר ולא קיבל על עצמו חיובי שומרים⁸.

טענות בברכת שבע ברכות

בשמחת שבע ברכות מי שהתכבד לברך ברכת 'שמח הנשמה' - סיים בטעות 'משמח חתן עם הכלה' במקום 'וכלה'; או שהנכחים אמר שבאחר והחליף ואמר את הנוסח של סיום הברכה הברכה אחריתא, כעת יחליפו ואת סיום הברכה אחריתא יברך 'משמח חתן וכלה', האם יצאוי ידי חובתו, והאם זה נכון לשנות את הנוסח:

תשובת מורינו הרב שליט"א:

לעניין לשנות בברכה השביעית פשיטא שאין לשנות מטעם שטבעו לחזקתם לברכה זו ושנאמרו בזה הרבה טעמים⁹. אך אין צריך לחזור ולברך¹⁰.

חתן על כלה' (שיעור ק"ב), ועוד, מפני שהבתולה יש לה צער בתולים. ה. באגרי דבי הלילוי' (מפריכה ג' שמחת בני עולם את א' פירוש, שברכת 'שמח הנשמה' מורה על היחוד הראשון בברכת החופה שהוא בפרהסיא, ואין היחוד בשלימות, לכן מביאים שממח חתן וכלה, והברכה האחרונה מורה על היחוד שמכאן ואילך שהוא בצנעא, שהיחוד הוא בשלימות, לכן מביאים שממח חתן עם הכלה. ו. עוד פירוש (שם שמע"ב ב' תפארת יצחק את ה'), שברכת 'משמח חתן וכלה' נאמרת על זיווג הנשמות בעולם הנשמות כמו שאמרו חז"ל (סו"ט ב.) 'ארבעים יום קודם יצירת הולד יוצאת בת קול ומכריזה בת פלוני לפלוני', וברכת 'משמח חתן עם הכלה', נאמרת על הזיווג של הגופים המולידים בנים לעבודת ה'. ז. סידורו רש"י פירוש, שהברכה ראשונה נאמרת על זמן הגלות, שהכלה מקבלת מן החתן השפעה ששטפע לו מלמעלה, ולכן סיימתי שממח חתן בתחילה ואח"כ וכלה, כמו שא"כ לעיתים נכבדים שתלעלה הכלה למעלה ממדרגת החתן, כמו שבאמר (משפ"י ד') 'אשת חיל עטרת בעלה', אז 'משמח חתן עם הכלה' פירוש, שמן הכלה יבא אור שפע שמחה אל החתן.

10 וכ"פ הגה"מ אלושיב (אפרוקי לילפ"ה פ"ח הערה 1) אשרי האיש אבריתא י"ד ט"ו ט"ו (לה), שישן שישן כי כאן הברכה חתן וכלה ומה שרש"י ביאר (במבואות ה) את הדגוש השינוי בהיות הוא רק לכתחילה, ואף שכתב רש"י שברכת שמח חתן שמח חתן לכתחילה הוא שמשמח חתן עם הכלה, ולפי"א אם אמר שממח חתן עם הכלה הוי משנה מטעם, וזה רק לכתחילה, ויש מוסקים זמנינו שאמרו שצריך לחזור, וספק ברכות להקל (הליכות העור פ"ד ע"פ פ"ט).

שעברו ארבע שעות מעת שאכל בשר בימות החורף, שכתב ובידך על גבינה ונוצר בעודו בפיו, והקל לבלוע מעט כדי שלא תהא ברכתו לבטלה, והיינו טעמא משום שאם אמנם שהש"ע (י"ד סימן פט ט"א) פסק שאכלית שש שעות בין בשר לחלב, הרי יש חולקים שדי בסילוק העודה וברכת המזון, וכפי שהובא ברמ"א (שם) שעל פי זה נהגו באשכנז להתמין שעה אחת בלבד. [ולדינא כתב הרמ"א (שם) שמן הראוי להנהיג להתמין שש שעות, וכן נהגו בזמן הזה]. וצריך עוד את דעת הפרי חדש (סימן פס ק"ו) שבימות החורף די להתמין מסעודה לסעודה ואפילו שאינו עולה רק ארבע שעות בקירוב, ואף שכל האחרונים חלקו עליו, מכל מקום בנידון זה כדי להינצל מברכה לבטלה כולם יודו שיש להתיר לבלוע מעט.

וכתב על כך השד"ח חמד (שם) שבוודאי לא התיר רבי אברהם אלקלעי איסור בשר בחלב דרבנן כדי שלא לעבור על איסור ברכה לבטלה, אלא רק מצד שמכך על שיטת הפרי חדש שאין איסור דרבנן לאחר ארבע שעות, ובייביע ערות, ובייביע ערות, שבזכור לאברהם התיר בעיקר על סמך שיטת הראשונים שדי בסילוק סעודה וכלל אין צריכים הרחקת שעות.

איסור ברכה לבטלה מן התורה או מדרבנן

להנה נחלקו הראשונים בעיקר איסור ברכה לבטלה, אם איסור זה הוא איסור תורה או שאינו אלא מדרבנן: א. דעת הרמב"ם וסיעתו שהאיסור הוא מן התורה, וכן פסק בשולחן ערוך (או"ח סימן רטו סעיף ד), ונלמד מהפסוק (שמות ו. כ) 'לא תשא את שם ה' אלהיך לשוא' (ברכות לג. ב. דעת התוספות (ר"ה לג. ד"ה הא) וסיעתם שאיסור זה הוא רק דרבנן והפסוק אינו אלא אסמכתא בעלמא (מש"ב שם סק"ב).

ובשו"ת יביע אומר (שם סק"א) כתב מתחילה כי לכאורה ההכרעה בנידון זה תלויה במחלוקת ראשונים זו; כי אם איסור ברכה לבטלה הוא מדאורייתא, אם כן כל שהאיסור בשר בחלב הוא מדרבנן, כגון שלא בדרך ביטול, הרי שעליו לטעום מעט מהחלב, כיון שאיסור דרבנן נדחה מפני איסור תורה. אבל לדעת התוספות וסיעתם הואיל וגם איסור ברכה לבטלה אינו אלא מדרבנן, אדרבה יותר נכון שלא לעבור על אכילת חלב אחר בשר, מפני שהוא עושה מעשה, מה שאין כן על איסור ברכה לבטלה שכבר בירך אינו עושה מעשה, ושב ואל תעשה עדיף, ויאמר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד מבלי לטעום.

אך לאחר מכן כתב שנראה לומר שאף לדעת התוספות שאיסור ברכה לבטלה הוא מדרבנן יש לטעום קצת בכדי שלא תהיה ברכתו לבטלה, וזאת מכיון שדעת התוספות (חולין קה). שאין צורך להתמין אחר אכילת בשר ו' שעות, אלא אף אצלנו מותר לאכול חלב כל שסילק את השולחן ובידך, ומאחר שדעת הרבה פוסקים להקל אף לכתחילה, אף על פי שאנו נוהגים כדברי הרמב"ם וסיעתו כמו שפסק בשו"ע (י"ד סימן פט ט"א), מכל מקום במקום איסור ברכה לבטלה אפשר להקל לטעום, דהוי ליה פסק וודאי, ואין ספק (איסור אכילת חלב אחר בשר) מוציא מידי ודאי (איסור ברכה לבטלה), והגם שהש"ע פסק להתמין שש שעות, אומרו לגבי ספק ברכות להקל שיש בו איסור חמור של הוצאת שם שמים לבטלה, יש לצרף גם שיטות ראשונים שלא נפסקו בשו"ע.

ועוד כתב (שם סק"ב) שהגם שיש לומר שאיסור ברכה לבטלה כבר נעשה בשוגג, ואילו אכילת חלב אחר בשר הוא עושה עכשיו בטחונן ובקום ועשה, חילוק זה אינו וכמו שהוכיח שם מדיון מי שבידך על המאכל לפני ההכרעה, ובפרט שאיסור ברכה לבטלה לדעת הרמב"ם והשו"ע הוא מדאורייתא.

ואכן, מסקנת הגר"ע יוסף (שם ס"ק יג) שמותר לטעום קצת ממאכלי החלב, בכדי שלא תהיה ברכתו לבטלה, וכתב עוד שכמו כן המברך על אוכל ביום תענית שיוכל לטעום קצת מפני הברכה, (ראה שער תשובה סימן תסח סק"א שמביא בזה מחלוקת), וכ"ש במי שבידך על בשר בשבוע שחל בו חשש עשה באב, שיש לו לטעום קצת, הואיל ואין איסור אלא מותרת מנהג, וכל זה כשומעין על מאכל שהוא היתר מצד עצמו אף שאין לאכול יחד בשר עם חלב, אבל המנהג על מאכל האסור מצד עצמו, אפילו אינו אלא איסור מדרבנן, אינו רשאי לברך על דבר איסור, ובלאו הכי כבר יצאה ברכה לבטלה, ולכן אין לו לטעום כלום, אלא יאמר בשמכ"ל.

בשו"ת גנוי יוסף (שם סק"ב) כתב בשם חותנו מחבר ספר פרי השדה, שאם עדיין יש לו בשר בין השיניים שאסור לו מדינתו לבטלה חלב, בוודאי איסור לו לעבור על איסור דרבנן בקום ועשה, ולגבי חשב ברכה לבטלה יסמוך על הסוברים שברך ברכה אין בזה איסור תורה אלא מדרבנן, אך אם כבר אין לו בשר בין השיניים (וכבר נסתלק מסתמיה) וכעת רק מצד המנהג צריך להתמין שש שעות, כמו שכתב הרמ"א (סימן פט ט"א) וסימן פט ט"א, ויבא אחריו שמייעקל הדין די בסילוק סעודה, אם כן כדי שלא יעבור על איסור ברכה לבטלה [אף בדרך ברכה שאסור ע"פ מדרבנן] מוטב שיטעם קצת חלב כדי שלא תהא ברכתו לבטלה, כי עדיף לעבור על איסור מצד מנהג מאשר על איסור דרבנן, אמנם לא יטעם אלא כל שהוא.

מבואר מדבריו כי באופן שאסור לו מעיקר הדין אפילו שהוא רק מדרבנן כגון שיש לו בשר בין השיניים, בוודאי לא יאכל חלב בקום ועשה אף שהוא עובר על ברכה לבטלה, ומשמע שלדעת השם שפסק שצריך המתנת שש שעות מעיקר הדין, אין להקל אף כשטעה ובידך על חלב עד סוף השעות, ולא הקהל אלא לפי הרמ"א שפסק שמעיקר הדין די בסילוק סעודה היינו ברכה אחרונה על העשר, וזהו לאכול שש שעות, ולכן ברכה לבטלה אינה מוכרעת כאיסור דאורייתא, וגם לא כתב איסור תורה, עליו לעבור אף האיסור דרבנן בקום ועשה שלא לעבור האיסור תורה, ובטעם הדבר ראה להלן בדברי הפני לוי.

אמנם אחרי העיון יש לומר שדבריו אינם שלא כהכרעת היביע אומר, כי היביע אומר כתב שהמטשים אחרי הכרעת השו"ע אינם מבוטלים לגמרי את דעת שאר כל הפוסקים, וכאן יש פוסקים רבים שמותר לאכול לאחר הסעודה, ועוד כתב כי לדעת הרמב"ם והשו"ע ברכה לבטלה היא איסור דאורייתא, ולכן מצד אחד הקל באיסור לאכול חלב מיד אחר הסעודה, ומצד שני החמיר באיסור ברכה לבטלה, ולכן כתב שיש לאכול מעט שלא לברך לבטלה. אבל הגנוי יוסף דן בדעת האשכנזים שאינם נמשכים אחר דעת השו"ע, ולכן ברכה לבטלה אינה מוכרעת כאיסור דאורייתא, וגם לא כתב שהנמשכים אחרי השו"ע פוסקים כדיו וודאי שיש להתמין שש שעות, ואפשר שגם הוא מודה שיש לחוש לדעת שאר כל הפוסקים לגבי שלא להיכשל באיסור ברכה לבטלה שהיא איסור דאורייתא לשיטת הנמשכים אחר דעת השו"ע.

טעימה לא תועיל להינצל מחשש ברכה לבטלה

בשו"ת לבושי מרדכי (מהר"ח י"ד סימן קסו) כתב בתחילה להחמיר שער סוף שש שעות מאכילת הבשר אף אם טעה ובידך על חלב אין לו לטעום מהחלב כלום, אלא מותר ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

וביאר טעמו שאין לברך על אכילת חלב אחר בשר שהדבר דומה למאכלות אסורות, ופסק בשו"ע (או"ח סימן קצו סעיף א) שאם אכל דבר איסור, אף על פי שאינו אלא מדרבנן, אינו מברך עליו לא בתחילה ולא בסוף, ואם כן לא יועיל לו כלום מה שיטעם, והלא ממה נפש בין אם יטעם ובין אם לא יטעם תהיה הברכה לבטלה, שהרי אין מברכים על האיסור, ומה לו להוסיף איסור על איסור ולאכול גם דבר אסור.

אמנם שוב סיים (שם סק"ג) את התשובה, דלענין הלכה מצא בספר ברכת הבית (כלל יט) שכתב שיש לאכול, כי ח"ל לא לא אור איסור באופן שאם יאכל יציל עצמו מאיסור ברכה לבטלה, וכתב שכל שכן בנידון שלפניו שאיסור בשר בחלב הוא תרי דרבנן, עיי"ש.

וביביע אומר (שם סק"ט) גם תמה על גידון האחרונים להתיר בכמה מקומות לאכול כדי להינצל

לאיסור ברכה לבטלה, והרי בלאו הכי מאחר ובידך על מה שאסור לו לאכול כבר יצאה ברכה לבטלה, וכתב לחלק שבדבר שהוא איסור מצד עצמו בטל ממנו דין ברכה, אבל בשר וחלב כל אחד חייב בברכה, והגם שנתע מחמת שאכל בשר אסור לו לאכול חלב, סוף סוף על חלב צריכים לברך, ואדרבה אם כעת לא יאכל את החלב תצא הברכה לבטלה, ושוב כתב להוכיח מהבית יוסף שביום כיפור שהאכילה אסורה לכל, האוכל נחשב כחפצא דאיסורא.

דעת הפני לוי

הגלום ראיית בשו"ת פני לוי (סימן יב, לוקיני א"ב ר"ווא) שכתב אף הוא לאסור, וכתב שם וזה לשונו: על דבר שאיתא באחד שאכל בשר ולאחר חצי שעה שכת וברך על גבינה, איך יעשה, יאכל את הגבינה, יעבור על איסור בשר בחלב, לא יאכל יעבור על איסור ברכה לבטלה.

הנה במס' שבת (ד. מסיק הש"ס הדדביק פת בתנור התירו לו לרדותו קודם שיבוא לידי איסור סקילה, הרי שאיסור דרבנן נדחה מפני איסור דאורייתא אפילו בקום ועשה, וא"כ הוא הדין לשיטות הסוברים דאיסור ברכה לבטלה הוא מדאורייתא שיאכל ויעבור על איסור בשר בחלב דרבנן, משלא יאכל ויעבור על איסור ברכה לבטלה שהוא דאורייתא, אך לשיטות הסוברים דאיסור ברכה לבטלה הוי רק מדרבנן פשיטא דאסור לו לאכול לעבור על איסור בשר בחלב, ואף אם נחזיק דאיסור ברכה לבטלה הוי חמור יותר, דהא עדיפא מזה כתב בספר תוספת שבת (סימן רנד סק"א) שהיא יעבור באורייתא רק איסור עשה כגון בין השמשות, לא התירו לו לרדותו מקודם, וא"כ כ"ש היכא שהוא רק איסור דרבנן.

אמנם באמת אף להסוברים דהאיסור ברכה לבטלה הוא דאורייתא, ג"כ דעתי נוטה לאסור לו לאכול, דהנה המג"א (סימן רנד סק"ב) הקשה משם ספר קיקיון דיונה, למה לא העמידו דבריהם כאן אף במקום כרת כמו באיזמל, ועי' בהגהות רעק"א ז"ל שם משום שהאיסור דאורייתא, והיינו האפיייה, והאיסור דרבנן דהיינו רדייה בשניהם הוא משום איסור שבת, מש"כ באיזמל שהאיסור דאורייתא והרבנן שני איסורים נפרדים הם כבה"ג העמידו דבריהם אף במקום כרת עיי"ש, ומעתה הכי נמי שהאיסור דאורייתא והרבנן שני איסורים נפרדים הם, כבה"ג העמידו דבריהם אף במקום כרת עיי"ש, ומעתה הכי נמי שהאיסור דאורייתא שהוא ברכה לבטלה, והאיסור דרבנן בשר בחלב שני איסורים נפרדים הם העמידו דבריהם אף במקום כרת, וכל שכן באיסור לאו לחודא, וא"כ לכולי עלמא אסור לאכול את הגבינה.

אמנם כל הטורח הזה הוא רק לדעת מעלתו שבאכילת הגבינה ינצל מהאיסור ברכה לבטלה, אך לדעתי איך הברו דאף אם יאכל את הגבינה ג"כ ינצל כלל מהאיסור ברכה לבטלה ולא (מש)תירשי ליה מיד, וא"כ אין כאן מקום שאלה, והטעם כי הנה דעת הרמב"ם ששל אכילת איסור אין מברכין לא בתחילה ולא בסוף, לא שנא שוגג ולא שנא מיד, לא שנא איסור דאורייתא ולא שנא איסור דרבנן, וכן פסק בשולחן ערוך (סימן קצו סעיף א, ועי' בט"ו שם), והנה הא פשיטא ואין צריך לפנים באכל איסור בשוגג שהדין שאין צריך לברך, אם בירך הוי ברכתו לבטלה, מאחר שלא היה עליו החיוב לברך, ומעתה בנידון דידן אף אם יאכל את הגבינה יעבור גם כן על איסור ברכה לבטלה, דהא הוא איסור דרבנן, עכ"ל.

הנה מבואר בדברי הפני לוי כי מתחילה כתב כסכרת היביע אומר, שלפי הרמב"ם שאיסור ברכה לבטלה הוא איסור תורה, הרי שאיסור דרבנן נדחה מפניו אפילו בקום ועשה ולכן יש לו לטעום מהגבינה, אלא ששוב דחה סברא זו על פי י"שוב רעק"א, מאחר שבשני איסורים נפרדים לא נאמר דין זה והעמידו חכמים דבריהם אפילו במקום כרת, ואין לו לעבור על איסור דרבנן בקום ועשה ולא יאכל מהגבינה.

אלא שהוסיף שאליבא דאמת עיקר הנידון אם יטעם או לא אינו נכון לדעתו, וזאת מכיון שאם אוכל גבינה בזמן שאסור לו לאכול חלבי, אין לו לברך כמו שאין לברך על מאכלות אסורות, ובלאו הכי כבר יצאה הברכה לבטלה.

ולא כבר ליישוב שכתב היביע אומר שיש לדחות ולומר שמאכל חלבי בזמן שהוא אסור בחלב אינו דומה למאכלות אסורות, שבהם האיסור הוא מצד עצמו והוא מאכל שבשום אופן אין לאוכלו, ולפיכך אסור לברך עליו, לעומת זאת הגבינה הלא אינה אסורה מצד עצמה, אלא דוקא כאשר נתערבה עם בשר, ואם כן כל שעדיין לא נתערבה בבשר, רק שמצד הגברא אסור באכילתו, מאן יימר דאין לברך עליו.

ובזה ניחא גם מה שהביא שם בפני לוי מעיקרי הד"ט (מובא בשערי תשובה סימן תקס"ח סק"א) אודות אחד שנדר להתענות, ושכתב ובידך על פרי אחד, שידעת הנחפה בכסף (סימן ו) שיאכל פחות מזכית, והטל אורות משיג עליו, דהרי גם חצי שיעור אסור מהתורה, ומסיק שלא יאכל כלל, ואין לחוש לאיסור ברכה לבטלה שהוא מדרבנן, דיש לומר שמאחר שהמאכל מצד עצמו אינו אסור רק שנדר להתענות, אם כן בוודאי צריך לברך עליו ואם יטעם ינצל מאיסור ברכה לבטלה.

ועיין בשו"ת שבט הלוי (ח"א סימן רה, הבערות לשי"ע או"ח סימן רז) שכתב שהמברך על איזה מאכל ולאחר הברכה נתעורר לו איזה חשש איסור, ואפילו חומרא שיש לה מקור יהיה איזה שהיא, אינו מחוייב להכניס בעצמו לאיסור לו יחשוש על ברכה לבטלה, ולדבריו גם בענייננו מאחר שיש חומרא שלא לאכול חלבי עד שש שעות, אינו מחוייב לטעום מעט כדי שלא להיכשל בברכה לבטלה, להלכה:

בשו"ת באר עברה (ח"ד סימן כד) ובתשובות והנהגות (ח"ב סימן שפט) הכריעו שאם כשבידך על החלב כבר עשה אחת מאכילת הבשר, יכול לסמוך על דעת הראשונים שהביא הרמ"א שמייעקל הדין הדי להתמין שעה אחת וכמו שכתב בגנוי יוסף, ויטעם קצת מהחלב. וכן היא הכרעת לבושי מרדכי וברכת הבית, מהטעם שרבנן לא העמידו גזירתם במקום חשש ברכה לבטלה.

אכן, להנהיגים כדעת השו"ע נראה מדברי הפוסקים שאין להם להקל עד שש שעות גם בטעה ובידך, אף שלדעתו איסור ברכה לבטלה הוא איסור תורה, מכל מקום אין לעבור אפילו על איסור דרבנן בקום ועשה, שיש לחוש שהעמידו חכמים דבריהם אפילו במקום כרת כששניהם איסורים נפרדים, וכמ"ש בפני לוי ע"פ רעק"א.

ברם, יבייע אומר כתב להדגיש להקל גם לבני ספרד שנוהגים כדעת השו"ע, וזאת מאחר שהכרעת ההלכה של המחבר איננה וודאית, ולכן עדיין יש לחוש גם לשיטת הראשונים שהביא הרמ"א שדי בסילוק סעודה, וכיון שאיסור בשר וחלב הוא דרבנן ואחר שנה נחלקו הפוסקים היאם יש איסור, ואילו איסור ברכה לבטלה הוא דאורייתא לדעת השו"ע, ולדבריו גם בני ספרד הנוהגים כדעת השו"ע יאכלו מעט, וכן פסק בספר זכור לאברהם שהובאו דבריו בפוסקים.

ומכל מקום, לבני אשכנז הנוהגים כהרמ"א אפשר להקל אחר שעה לטעום מהגבינה וכמו שכתב ראשונים רבים, וגם המחמיר ואינו טועם יש לו על מי לסמוך, כיון שלכא הדין יתכן שכבר יצאה הברכה לבטלה שהרי אין מברכים על מאכל שאסור לאכול וכמו שכתב הפני לוי. ועוד שכתב עליו כתב שפאלו במקום חומרא הלכתית שיש לה עיקר, מותר שלא לטעום הגם שהברכה תצא לבטלה.

ודע עוד כי כל האמור הוא דוקא אם בירך על גבינה לאחר אכילת בשר, אבל אם אכל תבשיל של בשר וכדו' ורוצה כעת לאכול גבינה, שאנו מחמירים שלא לאכול גבינה אחר תבשיל של בשר כמו שפסק הרמ"א (סימן פט ט"א), וטעה ובידך, בזה לשיטת המחבר רשאי לאכול הגבינה לכתחילה לאחר נטילת ידיו כמו שכתב שם, ואף להרמ"א יהיה מותר, כי מה שכתב שם שאין לשנות ולפרוץ גדר הוא רק לענין לכתחילה.

תשלום מנוי למקווה
בהזולה לצורך בנייתו

מחסור המקוואות ברמת בית שמש ד הביאה את שמעון העסקן לתפוס יוזמה ולקפוץ למים - תרתי משמע - ולפעול בקידום העניין, על מנת להרבות בטהרה אשר כידוע מצדיקים סגולת הטבילה ובפרט קודם הפילה. לאחר שאיתר מקום מתאים החל בנמצאות לקדם את בניית המקווה אולם מהר מאוד גילה כי הבנייה דורשת משאבים גדולים, והקושיה מפורסמת 'כסף מנלן'; דוד ידידו שראה את מצוקתו, הציע בפניו רעיון כיצד להשיג את המימון הנדרש מהציבור בדרך קלה: 'הנה בשכונה מתגוררים מאות אברכים החפצים מאוד בבניית המקווה, בטוחני שכאשר המקווה יפתח את שעריה יבואו כולם בהמוניהם לרכוש מנוי למקווה, ועל כן צבני, שתרחיזו היום על מבצע, שכל התורם כעת לבניית המקווה 1500 שקל, יקבל זכות מנוי למשך שנתיים במחיר זול בהרבה ממחיר המנוי לאחר פתיחת המקווה. שמעון שעוסק בדמי ציבור מתוך רצון שמים יודוע כמדקדק מופלג בהלכה, פנה מיד למורה הוראה לשאול, האם הדבר מותר ואין בכך חשש ריבית בהצעת מסוג זה:

תשובה: בשולחן ערוך (סי קט) מבואר בדשכירות בתוך מותר לפרש ב' מחירי, מחיר זול למי ששוכר נכה מראש, ומחיר יקר למי שמשלם בעוד כל חודש, ובסברת היתר להזויל עבור ההקדמה במאר הסי' דאין בזה הקדמה צמיד כשמשלם נקנה לו השכירות, ומוסיף מ"ח בין הרש"א בעל התוס'. לבין הרשב"א, האם בהיתר הוא גם באופן כשקדש לו את השכורות לפני שמגיע לדור בחצר תוס' סוברים דאין היתר רק אם נכנס מיד לדור בחצר ואם הבית מושכר כעת לאחר או שעדין לא גמר את בנייתו ומוזיל בשכירות בשביל ההקדמה הוי אגר נטר,

והרשב"א אבר צמנו ובשכירות קרקע זוכה מיד בקרקע אע"פ שאין דר מיד מותר ואין חשש ריבית בקדמות הכסף להשי' הוכיח הרמב"ם והסו"ר והמחבר סוברים כהרשב"א ודברקע בכל גונוי אין חשש ריבית דנקנות לו מיד, אלא שיש לדון דחלק מתשלום מנוי המקווה הוא על שכירות הקרקע, וחלקו הוא על התפעול השוטף של המקום מים חמומים, ניקמן וזה הוי כשכירות פועל דאין היתר להזויל בשביל הקדמה משום שאין זכיה ע"י התשלום בפועל הפועל,

אמנם בסי' בעו' בסעיף ח' נפסק שהשוכר רת הפועל בימות החורף לעשות עמו בימי הקיץ בדינו ליום, ומקדיש יש שכרו ושכרו בימות הקיץ חלע אסור אבל אם אמר לו עשה עמי מלאכה מהיום ועד יום פלוני בדינו לייס-מותר והסברא בדמקרה שהפועל מושכר למלאכה אחת ארוכה כלל השכירות הוא פועל אחת ומיד כשמתחיל במלאכה הוי זה זמן המתאים לתשלום ואין פה אגר נטר, (הראשונים ביארו שההיתר הוא אלא במקרה שכל יום הוי שכירות בפני עצמו דאין פה נראה כריבית),

העולה לדינא:

במדינה וההזולה לפני שיש מקום שעליו יחול שכירות הבתים אם עדין לא התחילו בבניה נראה דאסור משום ריבית דכך מקח אבל אם כבר יש מקום ונתקלו בקשיים לסיים את הפעלת המקווה כדבעי אם מי שחוטמת כעת על מנוי יכול כבר להתחיל להשתמש במקווה פשיטא להתיר דגם מחמת שכירות הפועלים מותר אבל אם יש כעת היתר כך על שכירות המקום אף שאינו גמור וכפסק השי"י אבל שכירות הפועלים עדין לא מתחילה נחלקו פוסקי זמננו האם כוון ומחמת השכרות קרקעות שחלה מיד אין פה אגר נטר ומותר, או דבתשלום זה יש ב' חלקים ובחלק של שכירות פועלים יש חשש ריבית ונראה דלדינא במקום שיש צורך מצוה בשגון שאין מקוה אחרת באזור אלא במקום מותרת יתכן להקל גם משום ריבית דרבנן לצורך מצוה דנפרק בשו"ע סי' קס' סעיף י"ח דמותר.

מנחם (הערות על ליקוטי מהר"ח) [אך לא מצאתיו שם] בטעם שלא הטריחו חז"ל ללכת יותר מד' מילין בשביל תפלה בציבור, כי מחמת הטירחא מרובה יתבטל זמנו השמחה של מצוה בתפלה, ע"כ.

ולפי"ז י"ל שהכל לפי האדם ואם ע"י שימתין הרבה למנין ישתבש לו כל סדר יומו וגם התפלה עצמה לא תהיה כדבעי ובשמחה, יש להקל על צמצום ביה"כ [ובפרט שמדובר באקראי בעלמא ואינו מרגיל עצמו בוה], אך יש לשקול הדברים ולכוון בלבו לשם שמים וכל הלבבות דורש ה'.

איסור להקדים תפלתו הציבור:

ויש להדגיש שבכל אופן שאינו ממתין ונעמד להתפלל בביה"כ ביחידות, יש להזיזה מדינא דגמי [ברכות נח:] ונפסק בשו"ע (סי' צ"ט) שאם אדם עומד עם הציבור יש איסור להקדים תפלתו קודם לתפלת הציבור. והטעם משום שמבזה את הציבור (אורחות חיים סי' סט והובא במשנ"ב, אך בשו"ע ר"י עפ"י ר"י המובא בב"י כתב מפני שתפלת הרבים היא רצויה יותר לפני המקום). וא"כ אם יש עשרה אנשים השוהים בביה"כ, אך מאיזה סיבה עדיין אינם נעמדים להתפלל, אסור לו להתפלל שם. ובפשטות מסתבר שאם אנשים הנמצאים שם כבר התפללו או אין עתידים להתפלל כאן, אין חשש, והדבר מצוי בטבילאלך שיש הרבה מניינים.

ונחלקו (מג"א ומאמר מרדכי) אם מותר לצאת מביה"כ ולהתפלל קודם הציבור (משנ"ב סק"ה).

אופני היתר בדין זה: אם הוא אנוס או חולה (ב"ח). אם עובר זמן תפלה (א"י יספיק אפי' לילך לביתו להתפלל שם [נ"ח] (שו"ע שם). אם גלוי אנוס לכל (שו"ת די אלה"ו סי' ז).

אופני היתר לצאת מביה"כ ולהתפלל בביתו או בחדר אחר קודם הציבור: אם ממהר לצאת לדרך (בי"ח). בשביל שיעור קבוע ללימוד התורה (משנ"ב בדרך אפרש עפ"י מא"מ, אך לכאורה דעת השו"ע הרב לאסור). אם הוא חלוש ותש כוחו, השו"ע הרב (סו"א) אוסר להדי', אך בדעת המשנ"ב (סק"ה) יל"ע.

עוד יש להדגיש שבכל אופן אפי' אם מתפלל לעצמו ביחידות, יראה לפחות לשמוע קדיש וקדושה מהציבור, כי זהו חוב נפרד לעצם החיוב של התפלה בציבור כמ"ש הפוסקים ואכה"ל בזה.

תפלה בציבור השתדלות או חובה:

לסיום העניין: יש לציין שבשו"ע (סי' צ"ט) כתב רק בלשון 'שתדל' האדם להתפלל בציבור, ומשמע שאינו חובה גמורה אלא הידור מצוה מן המובחר (כמ"ש בשר"י די אלה"ו סי' ז), אך על בשר"י אגרות משה (ח"ב סי' כז), ושו"ת מנחת יצחק (ח"ו סי' ו) שביארו להיפך ש'שתדל' היינו לחומרא עיין שם, ובתורת חיים (סופר, סי' צ"ד) ביאר דקאי על התפלה בביה"כ דווקא ולא די שתפלה בביתו עם מנין.

ולהלכה כבר נחלקו האחרונים אם תפלה בציבור היא רק הידור מצוה או חיוב גמורה (ע"י באחרונים הנ"ל וע"י מג"א טוס סק"ב, אגרות משה ח"ג סי' ז), ובמנחת יצחק (שם) האריך בזה ומסיק בזה"ל: דאף אם נאמר דהא דאם תפלה בציבור הוי מצוה גמורה מדרבנן תלי באשלי רבבא, אבל הכרעת הפוסקים המובהקים דהוי מצוה גמורה, ע"כ. ובלשון ח"י המב"ם (הל' תפלה פ"ח ה"א) דייקן האחרונים לכאן ולכאן, ואכה"ל.

ומ"מ הא גופא כל הגידון דידן הנ"ל, מהו הגדר של 'השתדלות' שיש לעשות כדי להתפלל במנין.

וכל זה לדינא, אבל יש לידע שאפ"י אם אין תפלה בציבור חובה גמורה, מ"מ חשובה היא מאד, ואמרו חז"ל (ברכות ו. עפ"י פ"י הטור סי' צ"ט) שאין תפלתו של אדם נשמעת אלא בציבור [ובאמת כל הדין שכתבו הפוסקים שיש לאדם להשתדל להתפלל עם הציבור, הוא משום זה שתהא תפלתו נשמעת, כמבואר ברמב"ם (הל' תפלה פ"ח ה"א) ובמשנ"ב (צ"ט סק"ה עפ"י ב"י) ונבאר בהרחבה באגרות משה (ח"ב סי' כז) עיין שם], ועוד מבואר בחז"ל (תענית ח. זוה"ק ויחי ר"ל). שאפ"י אם האדם לא כיוון לבו בתפלתו ואינו ראוי לפי מעשיו שתענה תפלתו, אם מתפלל בציבור נשמעת תפלתו משא"כ כשמתפלל ביחיד.

העולה לדינא:

אם אין מנין בביה"כ ובעוד כחצי שעה בודאי יגיע עשירי, יש להמתין. אך במקום ספק שאין בודאי שיתקיים מנין א"צ להמתין כלל. [ובדרך הלצה יש לדון לגבי מה שמקובל (אני יודע מקור) מהבעל שם טוב שאם יש תשע אנשים בודאי יבוא עשירי, האם משום האם נחשב לודאי או ספק].

וכן במקום הפסד ממון או חולשה או טירחא גדולה או הולך לדבר מצוה א"צ להמתין [ובפרט אם אינו מתבטל בקביעות מתפלה בציבור אלא במקרה], (אך אם ע"י שילך יתבטל המנין חמיר טפ"י).

יש מצוה גדולה וזיכוי הרבים לחזר אחר עשרה אנשים להשלים המנין.

במאמר הקודם ביארנו הדין באדם שהגיע לביה"כ וראה שלא יתקיים מנין בקרוב, כמה זמן מחויב להתמין בשביל תפלה בציבור, וביארנו שבפשטות עליו להתמין כחצי שעה לערך. וכאן במאמר זה יתבאר נידון דומה, וגם יתבאר עוד פרטי דינים בכללות הענין.

כמה זמן צריך להתמין לעשירי:

כמו"כ יש לדון בכל הנ"ל במאמר הקודם גם לגבי מעשים שבכל יום שיש ט' אנשים בביה"כ ומחכים לעשירי להשלים המנין, ובפשטות הדין הוא יש להתמין כשיעור הנתבאר במאמר הקודם [אם בודאי יבוא עשירי לאחר זמן זה (ראה להלן)], עיין שם. [ויצוין שאפ"י אין בודאי שיבוא עשירי מ"מ מצוה יש לחזר אחר עשרה, ע"י משנ"ב סו"א נ"ה בהרחבה].

ונראה שבנידון זה חמיר טפי משאלה הנ"ל במאמר הקודם לגבי יחיד המתמין למנין, כי שם עכ"פ בודאי יתקיים המנין רק הוא לא ישתתף בזה, משא"כ כאן שהוא לעשות ולחזר שיתקיים מנין אנשים שיתפללו, יש בזה זיכוי הרבים וקידוש השם גדול, ובוה יש יותר חיוב להשלים המנין, ע"י שו"ת רעק"א (ח"א סי' י) ושו"ת די אלה"ו (סי' י), וע"י גם שו"ע סי' נה סעי' כא-כב.

אופנים שאין צריך להתמין (באמת יש הרבה אופנים שפטור מתפלה בציבור, אך נציע כאן רק ארץ מהם):

במקום ספק: יש להדגיש שבכל אופן, כל החיוב להתמין או ללכת למנין הוא רק באופן שבודאי יתקיים מנין בזמן הנקבע, אבל במקום ספק אם יתקיים מנין אין צריך להתמין כלל, כמו שכתב במשנה ברורה (קסג סק"ג, צב סק"ז) לגבי נטילת ידיים, וכ"כ להדי' בקצות השולחן (סי' י"ט) גם לגבי תפלה בציבור.

חלוש: אם הוא חלוש ותש כוחו אין צריך להתמין ופטור מתפלה בציבור (משנ"ב סי' צ סק"ט וכמבואר בגמ' ורש"י ברכות ז' סו"ב). [וראה להלן שלפעמים גם ככה"כ מותר לו רק להתפלל בביתו אבל אם כבר בא לביה"כ אסור לו להקדים תפלתו קודם הציבור].

במקום הפסד ממון: אין צריך להתמין ופטור מתפלה בציבור [אך לא במקום מניעת ריוח] (משנ"ב שם ע"י). וע"ע במגן אברהם (סי' הרעג ס"ק ב) שכתב: באמת כמה פעמים שהוא טרוד בעסקיו א"צ לילך לביה"כ.

ועוד מבואר בשו"ע (סעי' ז' הנ"ל ומשנ"ב סק"ג) שאפ"י היוצא לדבר רשות, אם לא יוכל להגיע למחוז חפצו אחר התפלה בציבור א"צ להתמין.

[ובאמת יש להבין הטעם דפטור, הדנה השו"ע הרב (סי' צ"ט) כתב לבאר הדין שיש להתמין בעיר ולא לצאת עד שתתפלל בציבור, כי למרות שתפלה בציבור מצוה מדריכה היא גדולה ממצות עשה של תורה הואיל ומקדישין בה ה' ברבים, שהרי מותר לעבור על מצות עשה של תורה ולשחרר עבדו כדי להשלימו לעשה (ויש לציין שלכאורה לפי חילוק המבואר בשו"ת רעק"א ח"א סי' י' הנ"ל אין מכאן ראיה לחיוב היחיד להצטרף למנין). וא"כ יש להבין למה עכ"ז אם לא יוכל להגיע למחוז חפצו פטור. וראה מש"כ המג"א (סק"א הובא בא"ר סק"ב) דמשום יוצא לדרך' לא הטריחו כל כך, ורק שהולך בעירו לאיזה עסקים חייב, ע"כ. ועדיין צ"ב].

לצורך מצוה: במשנה ברורה (שם סק"ג עפ"י שו"ע) כתב שרק בהולך לדבר רשות אין לצאת מעיר שיש שם עשרה מתפללין. וע"י גם בשו"ע הרב (סי' עפ"י רמ"א סי"ח) לגבי מי שתורתו אומנתו ש"א צ"ב לבטל לימודו עבור תפלה בציבור כי תלמוד תורה נכגד כולם [אך אלא על צמנו בוה] [אך כ"כ באג"מ ח"ב סי' כז ועוד שבזמננו אין היתר זה]. וע"י גם משנה ברורה (סק"ד) שאם יש לו שיעור קבוע ללמוד תורה אצל אחד, אפשר שומרת לו לצאת מביה"כ ויתפלל בביתו.

[וע"י מה שמצדד בשו"ת בית יצחק (סי' לה) שאין צריך לבטל ההליכה לצורך חסויה בשביל ביטול מצוה דרבנן, עפ"י דעת הי"א (רמ"א א"ח רמח סי"ד) שגם ההליכה לצרכי חסויה ופרנסה נחשבת לדבר מצוה, משום גדולת ההנהגה מוגיע כפ' (ברכות ה).] ויתכן שהיו אפי' מצוה דאורייתא (עפ"י רש"י ב"מ ד"ה ה' בית חיים), ולדידו דבר רשות נחשב רק לצורך טיול בעלמא [אך ע"י מה שמפקפק בזה, וע"י גם רש"י סוכה כה. ד"ה י' דרך]. וכ"כ בא"ש רבה (סי' צ סק"ב) כאן לגבי תפלה בציבור, דלא מיקרי רשות אלא כשהולך לטייל, אבל לסחורה וכיוצא בו הוא מצוה.

במקום טירחא: מעיקר הדין אם יש טירחא דברב דברב פטור מתפלה בציבור, וכמו שנתבאר שפטור חז"ל ללכת יותר ממיל. וראה מה שכתב באגרות משה (א"ח ח"ב סי' כז) וז"ל: מכיון שטירחא מרובה כהליכה יותר ממיל פטור, הרי יש לדמות גם שאר טירחות שזומנן לאדם לומר שהוא כטירחא דיתר ממיל, אבל כיון דיצטרך בעצמו לדון זה, דבר שהוא טירחא לזה ולא לזה, לכן אמר השו"ע [שו"ת אדם] דהכונה הוא שלא יקל לדמות כל טירחא לטירחא דיתר ממיל, אלא יחמיר בהרבה פעמים שלא יהיה לו ברור שהוא טירחא גדולה, דצריך שידון בכובד ראש זה. עכ"ל.

וראה גם בגמ' (ברכות ז' סו"ב): אמר ליה 'לכנפי למר עשרה וליצלי', אמר ליה 'טירחא לי מלתא'. וע"י בספר חיי משה (א"ח סי' צ"ט) שמביא בשם (דברי) [זכרון]

מתי מתחיל חובת קידוש ביום השבת

חובת הקידוש

א. חובת הקידוש אינו חל רק לאחר תפילת שחרית, וי"א שחובת הקידוש היא דווקא לאחר תפילת מוסף (א"ר בשם נחלת צבי), אך בשתיה מותר קודם שמגיע זמן חובת הקידוש, וכן מותר בטעימה בתנאי שחלש לבו כיון שאסור לטעום קודם התפילה, אך לאחר התפילה שיש כבר חובת קידוש אסור בטעימה קודם שיקדש.

ב. הטועם קודם התפילה אפילו שאוכל פת יותר מכביצה כגון שהוא לרפואה, מסקנת האחרונים למעשה שאינו צריך לקדש, כיון שעדיין לא הגיע זמן סעודה, ואין קידוש אלא סמוך לסעודה, ומה שהתירו לו לאכול הוא רק משום שחלש ליבו, אבל לא משום שהוא זמן סעודה אצלו, והוא דלא כביה"ל (סי' רפ"ט ד"ה חובת).

טעימה לפני תפילת מוסף

ג. הלהכה נקטו שמוטר לטעום קודם שהתפלל מוסף אף למי שאינו חלוש לבו, אבל סעודת קבע שהוא אכילת פת יותר מכביצה אסור לאכול לפני מוסף (שו"ע סי' רפז), שמה ימשך בסעודתו וישכח להתפלל (ט"ו), ואם חלש לבו מותר לאכול אפילו פת יותר מכביצה עד שתיישב דעתו (מ"ב סק"ט).

ד. הטעימה מותרת דוקא ע"י קידוש, משום שלאחר תפילת שחרית כבר נתחייב בקידוש ואפילו שתיית מים אסורה בלא קידוש, והקידוש צריך להיות בכל הלכותיה, כגון קידוש במקום סעודה, ולשתות מלא ולגמיו, וגם לשומעים איכא מצוה מן המובחר שיטעמו וכו' (מ"ב סק"ז), אך למי שחלש לבו התירו לטעום קודם תפילת מוסף אף בלי קידוש, באופן שאין לו יין לקדש ולא שאר דבר שאפשר לקדש עליו (מ"ב סק"ט). ה. הלהכה פסקינן שאין נפק"מ לגבי הטעימה בין קודם קריאת התורה לאחר קריאתה, שמיד אחרי תפילת שחרית מותר לקדש, אולם מצינו בשו"ת שאילת יעב"ץ (ח"א סי' מ) שכתב שקריאת התורה שייך לשחרית, ולשיטתו עדיף לקדש אחרי קריאתה שאז מסיימים תפילת שחרית.

ו. כתבו הפוסקים המקדש קודם מוסף יחזור ויקדש פעם שניה אחר תפילת מוסף, כדי לצאת כל השיטות, מפני שיש סוברים שאינו חל חיוב קידוש אלא לאחר תפילת מוסף, א"כ מה שקידש לפני תפילת שחרית לא יצא ידי חובתו (כה"ח סק"ז).

נשים וקטנים

ז. גם נשים חייבות בקידוש היום בכל הלכותיה, ובכללם איסור טעימה קודם קידוש, משום שבכל דיני שבת איש ואשה שווים הם (מ"ב סי' רפ"ט סק"ו), וכן אינו חל חובת הקידוש עליהן אלא לאחר התפילה, אך לפני התפילה מותרים הם לשתות ולטעום בלי שמיעת קידוש, מפני שהם חלוצי כח (כה"ח סי' רפ"ט סק"ל).

ח. וכל זה רק בנשים שמתפללות כמו האנשים, שעליהן לא חל חובת קידוש אלא לאחר התפילה, אבל הנשים שיוצאים ידי חובת התפילה באמירת איזה שבח ובקשה כגון ברכת השחר וכדו' וזה התפילה שלהן, ואינם מתפללות תפילת שחרית, חל עליהן חובת קידוש מיד אחרי שאמרו ברכת השחר וכדו', ואסור להן אז לאכול ולשתות קודם קידוש (פרמ"ג בא"ח סי' רפ"ט סק"ד, וכה"ח שם).

ט. קטנים מותרים לאכול קודם קידוש, אפילו שכבר התפללו, שהוא כל שכן מליל שבת שקידוש היא מדאורייתא ומתירים אז לקטנים לאכול קודם קידוש, בוודאי שהם מותרים לאכול קודם קידוש בשבת ביום שקידוש היא רק מדרבנן, ואפילו מנהג אין כאן לחנכם שלא יאכלו קודם קידוש, כיון שהוא זמן רב לענותם שלא לטעום ולאכול, משא"כ בליל שבת שהוא זמן מועט המנהג לחנכם שלא יאכלו קודם קידוש.

ערב קבלן במתנה

שמחת בר המצווה נערכה באולם שמחות ברוב פאר והדר, כשבפאתי האולם נערמים בזה אחר זה ספרי הדרשה געשאנק' שהביאו עמם האורחים, קרובים וידידים שהגיעו לכבוד ולשמח. כאשר הגיע לאולם דוד החתן - אחי אביו, נזכר ששכח לקנות מתנה לחתן, הוא נכנס ואיחל את ברכותיו לחתן הבר מצווה ותוך כדי שהוא לוחץ את ידו בחביבות, התנצל על כך שלא הספיק לקנות מתנה, אולם הבטיח כי בעתיד הקרוב ישלח לו את מתנה, תוך שהוא נוקב בשם של ספרים מכובד;

אחיו הגדול של החתן ששמע הבטחה מפורשת זו יוצאת מפי הדוד, הגיב מיד ואמר לאחיו בנוכחות הדוד: 'אתה יכול להתייאש מהמתנה, גם לי הוא אמר כך ולא נתן עד היום', מששמע זאת בחור הבר מצווה, שאול שאל את דודו: 'וכי כיצד אוכל להיות סמוך ובטוח כי אכן תיתן לי את המתנה', ואף גם זאת הוסיף וביקש: 'רוצה אני שתביא לי ערב על הבטחתך, כך אוכל להיות בטוח שאקבל את סט הספרים המובטח'. במקום נוצרה אי נעימות, והסבא שרצה לחלץ את בנו וכדו מהמצב הלא נעים אליו נקלעו אליו, נענה ואמר כי הוא מוכן ומזומן להיות ערב על כך, ולא סתם 'ערב' אלא 'ערב קבלן'. כעת שואל הסב האם באמירתו הוא התחייב ונעשה ערב:

תשובה: א. בגמרא גיטין (ט"ז): אתמר ערב כתובה דברי הכל לא משתעבד מאי טעמא מצוה קעביד ולא מידי חסריה, [שהמלווה שבמקרה של כתובה היא האשה, לא נחסרה כלום בכך שנישאת, כי רוצה להינשא, בשונה ממלווה רגיל שמוציא ממון].

ובתוספות (ב ד"ה מצוה) מסביר שבכדי שלא יהי' ערב צריך שיהי' ב' הטעמים גם מצוה וגם לא מידי חסריה, ורבינו ירוחם (נט"ו ח"א) למד בדברי התוס' שאם אדם אמר לחבירו שיתן לו מתנה והביא אדם אחר להיות ערב, הערבות חלה מכיון שאין במתנה מצוה וכל שאין בו ב' תנאים גם מצוה וגם לאו מידי חסריה זה לא ערבות חלה, ומסיים רבינו ירוחם ויש חלקים שסוברים שאם לא מידי חסריה זה לא ערבות, וכתב סבירא ראשונה עיקר.

ב. הרמ"א (סימן קט"ה) הביא את ב' השיטות, ובסמ"ע (סק"י) מסביר את שיטת הרבינו ירוחם שמכריע כסבירא ראשונה, משום שבזמן שאומר שיתן מתנה נחשב לזמן מתן מעות, וחולק על העיר שושן שסובר שלא מתחייב מכיון שהמקבל מתנה לא מידי חסריה.

הש"ך (סי' ט"ו) סובר שהערבות לא חלה, אומנם הש"ך מסכים שאם היה קנין זה יועיל, ומחדש בכוננת תוס' שצריך שני תנאים שלא יועיל זה אפילו אם היה קנין, אך באופן של מתנה שיש רק את הריעותא של לאו מידי חסריה, זה כמו ערב לאחר מתן מעות ולכן אם היה קנין זה יועיל, ומוכיח כן, שהרי הרמב"ם בהלכות מלוה (פכ"ה ה"ו) כתב שערב של כתובה אף על פי שקנו מידו פטור וכו', משמע שאפי' בקנין לא יועיל. כי יש שתי ריעותות, אבל במתנה שיש רק ריעותא אחת מועיל עם קנין, אבל בלי קנין סובר הש"ך שאין ערבות.

ג. ויש להוסיף שבערב של כתובה כותב הרמב"ם (מלוה פכ"ה ה"ו) שאפי' שעשו קנין לא מועיל כי זה מצוה ולא מידי חסריה והראב"ד משיג עליו וסובר שזה שבוש, ומסביר המגיד משנה שהראב"ד סובר שמועיל קנין, וטעם מחלוקתם היא, שהרמב"ם סובר שאסמכתא לא קניא אפי' בקנין, וערבות שזה אסמכתא מועיל אפי' בלי קנין, כי יש הנאה שמוצא מעות על פיו. ואפי' לאחר מתן מעות שאמנם כבר הוציא מעות לפני הערבות עדיין סובר הרמב"ם שמועיל ערבות עם קנין, כי יש כאן קצת הנאה, ומסביר בספר 'מעשה חושב', שערבות של כתובה יש בה ריעותא מאוד גדולה כי יש צד שכלל לא יצטרך לשלם כתובה, דהיינו אם האשה תמות לפני הבעל, ולכן זה אסמכתא מאוד גדולה, והראב"ד סובר שקנין קונה אפי' באסמכתא ולכן אין ריעותא בכך באופן שעשה קנין. ויוצא שאם היה ערב במתנה עם קנין נראה לכו"ע מועיל ואינו דומה לכתובה.

ד. ויש עוד צד לדון בו שהגמרא בבבא בתרא (קע"ד) מביאה מעשה בבנו של משה בן עזרי שהיה עני מרוד ואביו משה בן עזרי היה ערב על כתובתו של בנו והוא היה עשיר גדול ואביו הצייע שיגידו לבן שיגרש את אשתו ויתחייב לשלם לה כתובתה, ומהיות שהוא עני ואין לו לשלם האשה תיפנה לערב ותקבל כתובתה, ואח"כ יחזיר הדין את גרושתו וכך יהיה בידם כסף למחיתם ושואלת הגמרא, איך יגבו מהאב הרי למדנו שערב לכתובה לא משתעבד, ומתרת באחד מהתירוצים שאף אם ערב רגיל לא משתעבד, אבל אבא עבור בנו משתעבד וכמו שכותב רבינו גרשום מפני חיבת בנו משתעבד.

ה. וכתב הרמב"ם (מלוה פכ"ה ה"ו ואישות פ"ז ה"ט) שהאב נעשה ערב על כתובת בנו דוקא בקנין, וזהו לשיטתו שערב בכתובה שחתם אפי' בקנין לא מהני, ובכתובת בנו כן מועיל להתחייב כשעשה קנין ולשיטתו שערב לכתבה מועיל בקנין, וכן נפסק בשו"ע (אהע"ז סי' ק"ב ס"ו): מי שערב לכתו עבדו כותבת בנו מתחייב בקנין, והרמ"א מביא את החולקים שערב לכתו משתעבד אפילו בלא קנין.

ו. ואם כן נראה לחדש שאם נעשה ערב על מתנה, שכמו שכתבנו לעיל שיש בו יותר טעם להתחייב מערב לכתובה, וא"כ אם מועיל לשיטת הרמ"א ערב לכתובה אפי' בלי קנין, כך גם יועיל גם כשאב ערב למתנה אפי' בלי קנין, אך למחבר יועיל רק אם ערב בקנין.

ז. ובדין זה מביא רעק"א (על הגליון בשו"ע אהע"ז שם) שבתשובת מבי"ט (ח"א סי' יט) כותב שדוקא אב לבנו נעשה ערב באופן זה אבל לא שאר קרובים, אך מציין למה שיכתב בשו"ע (ח"ו"מ סי' רי) ששם מביא תשובות אחרונות שחולקים, כגון תשובות רש"ך (ח"א סי' לד) ותשובות פני משה (ח"ג סי' לו). וכן כתב בשבות יעקב (ח"א סי' ק"א) שכולם סוברים שגם שאר קרובים משתעבדים בכתובה כמו אב, וא"כ גם במתנה יועיל ערב אם הוא קרוב.

העולה לדינא:

נחלקו הפוסקים באב שנעשה ערב עבור בנו למתנה: דעת השולחן ערוך שנעשה ערב למתנה רק עם קנין, ולכן בנידון דידן, אין הסב חייב לשלם על התחייבות בנו רק אם היה קנין. אולם לדעת הרמ"א, מועילה הערבות במתנה גם ללא קנין, ולכן חייב הסב לשלם מדין ערב על התחייבות בנו אפילו התערב בלי קנין.

